De Thermometer Zorgstructuur

T. Eimers
M. Verhoef

Nijmegen, oktober 2004

Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt

De Thermometer Zorgstructuur

T. Eimers
M. Verhoef
Kenniscentrum Onderwijs Arbeidsmarkt

Wat is de Thermometer Zorgstructuur?
De Thermometer Zorgstructuur is een meetinstrument waarmee de zorg in en rond scholen in kaart gebracht en beoordeeld kan worden. De Thermometer richt zich op scholen in een regio en laat zien welke aspecten van de zorgstructuur in de regio sterk of minder sterk zijn ontwikkeld. Het biedt scholen de mogelijkheid om hun zorgniveau te spiegelen aan het regionale gemiddelde en het geeft partijen in de regio aangrijpingspunten om het gehele netwerk van zorg te verbeteren.
De Thermometer Zorgstructuur is een bijzonder instrument, dat zich om twee redenen onderscheidt van meer gangbare onderzoeken en monitoren.
Op de eerste plaats richt de Thermometer zich op het *doorlopende onderwijsaanbod*, dus primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs. In het bijzonder wordt in de Thermometer aandacht besteed aan de *cruciale overgangsmomenten* in de schoolloopbaan van jongeren: van primair naar voortgezet en van voorgezet naar middelbaar beroepsonderwijs, en van onderwijs naar arbeid.
Op de tweede plaats richt de Thermometer zich op een *dekkend basisniveau*. De vraag staat centraal in hoeverre er een bepaald minimum aan zorg voor *alle* leerlingen in de regio beschikbaar is. Daarmee wordt het accent minder gelegd op individuele projecten, good practices of vooroplopende scholen en juist meer op de vraag of er gaten of zwakke plekken zitten in het totale aanbod van zorg. Het gaat daarbij zowel om de continuïteit (de hele schoolloopbaan), als om de dekking (alle scholen in de regio).

Naar een basisniveau in de zorg
Al sedert het begin van de jaren negentig staat de bestrijding van voortijdig schoolverlaten hoog op de beleidsagenda van overheid en onderwijs. Vroegtijdige schooluitval wordt nog altijd aangemerkt als een van de grootste risicofactoren als het gaat om de persoonlijke ontwikkeling en maatschappelijke integratie van jongeren. Kenmerkend voor de aanpak van het probleem is zowel verbreding als verdieping. Zo is er aandacht voor registratie, signalering, justitiële aspecten (leerplicht), preventieve en curatieve opvangmogelijkheden, ambulante hulpverlening op school en alternatieve onderwijstrajecten.

Terwijl de brede opvatting van uitvalbestrijding enerzijds terecht is vanwege de complexe en veelvormige problematiek, leidt die benadering anderzijds tot een haast onontwarbare kluwen van activiteiten, maatregelen en beleid op allerlei verschillende niveaus. Het is daarom moeilijk om een oordeel te vormen over de effecten van de aanpak als geheel.
Een tweede nadelig effect van de complexiteit is het gebrek aan overzicht. De decentrale aanpak, waarbij de verantwoordelijkheid bij gemeenten en afzonderlijke scholen ligt, maakt dat het totaalbeeld moeilijk is te overzien.

De regio Zuid-Holland Zuid bijvoorbeeld geldt als één van de vooroplopende regio's als het gaat om de multidisciplinaire zorgteams op de scholen in het voortgezet en primair onderwijs. Recent onderzoek bevestigt dat beeld, maar laat echter ook zien dat er zowel kwantitatief als kwalitatief nog aanmerkelijke 'gaten' in het netwerk zitten. Het onderzoek geeft aan dat, om een daadwerkelijk sluitende aanpak te bereiken, de lat nog hoger gelegd moet worden. Het volstaat niet om op afzonderlijke locaties succesprojecten te ontwikkelen, wanneer elders nog grote witte vlekken bestaan.

Het blijkt uitermate moeilijk om de resultaten van leerlingenzorg te meten. Het ontbreekt aan harde gegevens en aan een valide causaal model om effecten eenduidig toe te kunnen rekenen aan bepaalde activiteiten. Een andere insteek lijkt meer perspectief te bieden.
In plaats van effecten proberen te meten, kan worden gekeken naar de aanwezigheid en kwaliteit van bepaalde 'onderdelen' van een sluitende aanpak. In de loop van de jaren is een tamelijk goed beeld ontstaan van maatregelen, activiteiten en voorzieningen die minimaal nodig zijn om het probleem van uitval te bestrijden. Zo is het evident dat een verzuimadministratie op school, een goede leerplichtadministratie, de aanwezigheid van zorgteams op de scholen, een intensieve begeleiding van probleemgroepen naar de arbeidsmarkt of aangepaste onderwijstrajecten bijdragen aan het vergroten van de kansen voor jongeren met een uitvalrisico. Deze bouwstenen van de sluitende aanpak vormen als het ware een fundament waarop meer specifieke, individuele aanpakken kunnen worden vormgegeven. Steeds meer gaat men deze bouwstenen beschouwen als een minimumvoorwaarde voor een succesvolle aanpak.
Aan de hand van de bouwstenen is het mogelijk om een *basisniveau* te definiëren. Het basisniveau geeft een breed aanvaard minimum aan voorzieningen (maatregelen, procedures, activiteiten, beleid) aan, bovendien van een bepaalde minimumkwaliteit.
Het basisniveau heeft betrekking op het brede spectrum van de uitvalbestrijding en dus op het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs, op de jeugdzorg en op de arbeidsmarkt. Het basisniveau heeft verschillende dimensies:
- het definieert *welke voorzieningen* als onmisbaar worden gezien;
- het geeft indicatoren voor een *bepaald kwaliteitsniveau;*
- het stelt eisen aan de *dekkingsgraad* van het voorzieningennetwerk (witte vlekken);
- het is een *beleidskader* voor partijen met elkaar afspraken te maken voor het dichten van gaten en sleetse plekken in het netwerk.

Het basisniveau breekt met de aanpak via afzonderlijke succesvolle projecten, die vaak wordt gekenmerkt door meer incidentele en geïsoleerde activiteiten. Met het basisniveau wordt de lat hoger gelegd: het gaat om *alle* jongeren, *alle* scholen, *alle* gemeenten.

Bouwstenen van de zorgstructuur
Op grond van onderzoek en ervaring weten we uit welke onderdelen de zorgstructuur in het onderwijs zou moeten bestaan. Vanzelfsprekend is daarmee niet het laatste woord gesproken. De zorgstructuur ontwikkelt zich mee met het onderwijs zelf. Wanneer de aansluiting tussen vmbo en mbo een belangrijk thema wordt, dan geldt dat evenzeer voor doorlopende zorglijnen tussen vmbo en mbo. Zo ontstaan

in de tijd gezien nieuwe accenten en aandachtsgebieden. Het is dan ook goed om de bouwstenen telkens opnieuw te beoordelen op hun betekenis en waar nodig opnieuw te bepalen.
De Thermometer Zorgstructuur kent de volgende onderwerpen (bouwstenen):
- *zorg in de school* (zorgbeleid, coördinatie, begeleiding, deskundigheid);
- *zorgteams* (multidisciplinaire zorgadvies teams);
- *opvang* (opvang- en onderwijsvoorzieningen voor risicoleerlingen en voortijdig schoolverlaters);
- *zorg rondom de overgangen* (monitoring, informatieoverdracht, gezamenlijke activiteiten);
- *zorg rondom de overgang onderwijs-arbeid* (monitoring, begeleiding, voorzieningen);
- *samenwerking* (bovenschoolse samenwerking, gemeenschappelijke voorzieningen).

In principe wordt voor elk deel van de onderwijsloopbaan gekeken naar deze onderwerpen, zij het dat in het primair onderwijs thema's als uitval en arbeid minder of niet relevant zijn.

Zorg is een rekbaar begrip. Veel scholen geven er de voorkeur aan om niet langer een onderscheid te maken tussen onderwijs en zorg. Zorg begint bij goed onderwijs. De Thermometer Zorgstructuur richt zich echter niet op de kwaliteit of de inrichting van het onderwijs. Het accent ligt op de gerichte preventie van problemen en uitval en op curatieve aanpakken om kinderen en jongeren weer terug in het goede spoor te krijgen.

De Thermometer in praktijk
De Thermometer Zorgstructuur werkt als volgt:
- Alle scholen in het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs in de regio krijgen een vragenlijst toegezonden. Scholen met meerdere locaties vullen voor elke locatie afzonderlijk de vragenlijst in.
- De scholen geven aan welke onderdelen van de zorgstructuur bij hen aanwezig zijn en geven zelf een oordeel over de kwaliteit van die onderdelen. Dat geldt niet alleen voor de interne zorg, maar ook voor de overgangen naar vervolgonderwijs (en arbeid).
- De ruwe uitkomsten van de meting worden in een of meer regionale bijeenkomsten besproken met betrokkenen. Gedacht kan worden aan een bijeenkomst met primair en voortgezet onderwijs en een bijeenkomst met voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs en bedrijven. Voor de bijeenkomsten worden onder meer ook de gemeenten (leerplicht/rmc), jeugdzorg en samenwerkingsverbanden uitgenodigd. Doel van de bijeenkomsten is om de uitkomsten van de meting te bespreken, waar nodig te nuanceren of aanscherpen en om te kijken naar de betekenis van de uitkomsten voor de regio.
- Er wordt een regionaal meetrapport opgemaakt, waarin het totaal overzicht wordt getoond van de zorg in het gehele onderwijs per onderdeel van de zorgstructuur. Er wordt ingezoomd op de onderwijstypen en op de overgangen. Sleutelbegrippen zijn dekking, continuïteit en kwaliteit (zelfbeoordeling).
- Per school wordt een scorekaart gemaakt. Op de kaart staat de score van de school per onderdeel, afgezet tegen de gemiddelde of modale score in de regio. Zo kan de school zien waar zij staat ten opzichte van het in de regio gangbare

zorgniveau. Tenzij de scholen anders besluiten zijn de scorekaarten vertrouwelijk en uitsluitend bedoeld voor de school zelf.

Sommige scholen hebben een relatief 'zware' leerlingenpopulatie en hebben dus ook een 'zwaardere' zorg nodig. Om te kunnen differentiëren wordt in de Thermometer aan scholen gevraagd aan te geven hoe groot het aandeel van zorg/risicoleerlingen in hun populatie is. Ook wordt gekeken naar andere indicatoren, zoals verwijzingen naar speciaal onderwijs, verzuim en uitval.

Basisniveau in praktijk

De Thermometer laat – heel gedetailleerd – zien in welke mate de bouwstenen van de zorgstructuur aanwezig zijn in de scholen en wat – naar oordeel van de scholen zelf – daarvan de kwaliteit is.
Het vertrekpunt voor vaststelling van het basisniveau is even simpel als veeleisend: *alle onderdelen moeten van voldoende kwaliteit en op alle scholen aanwezig zijn*. De meting maakt duidelijk in hoeverre daaraan in de regio wordt voldaan. In de praktijk zal blijken dat er op elk van de drie elementen (alle onderdelen, alle scholen, voldoende kwaliteit) tekorten bestaan. Partijen in de regio bepalen vervolgens zelf hoe zij daarmee om gaan. Legt men de lat iets lager om relatief 'achterblijvende' scholen de kans te geven om aan te sluiten? Onderscheidt men twee of meer basisniveaus, afhankelijk van de aard van de leerlingenpopulaties? Formuleert men een streefniveau dat in ambitie uit gaat boven het basisniveau?
Belangrijk is dat de Thermometer Zorgstructuur verschillende partijen bijeen brengt om over de zwakke plekken na te denken. Scholen van verschillende typen, gemeenten, jeugdzorg, bedrijfsleven en anderen zijn gesprekspartners als het gaat om een dekkend en sluitend netwerk van zorg te creëren.

De Thermometer Zorgstructuur legt de vinger op de zere plek. In potentie kan het instrument de 'score' van elke afzonderlijke school afzetten tegen het regionale gemiddelde of scores van andere scholen. Hoewel een dergelijke benadering aansluit bij de trend om meer en meer duidelijkheid te geven aan ouders, leerlingen en andere betrokkenen, heeft de Thermometer niet primair dat doel. Op de eerste plaats heeft de score per school vooral het karakter van een zelfbeoordeling: de school kan zich spiegelen aan bepaalde normen of gemiddelden. Op de tweede plaats is de Thermometer, door juist ook naar de overgangen te kijken, vooral een instrument om tot een gezamenlijke en regionale verbetering van de zorgstructuur te komen.

De meting is een momentopname. Door de relatieve eenvoudigheid van het instrument kunnen partijen in de regio er voor kiezen de meting later te herhalen. Zo ontstaat zicht op ontwikkelingen en kan ingezet beleid worden getoetst aan daadwerkelijke verandering.

De Thermometer Zorgstructuur gebruiken?

De totstandkoming van de Thermometer is een initiatief van de provincie Zuid-Holland. Het basisniveau drukt een bepaalde *beleidsambitie* uit: het stelt een ondergrens vast in de sluitende aanpak. De provincie neemt het voortouw om zichtbaar te maken waar die ondergrens niet wordt bereikt en levert waar nodig bijdragen om de gaten te dichten. Vanzelfsprekend zijn in de eerste plaats de onderwijs-,

jeugdzorg- en andere instellingen zélf verantwoordelijk voor het realiseren van een basisniveau. Voor de provincie biedt het basisniveau een *beleidskader* om met regionale partijen meerjarenafspraken te maken voor een stapsgewijze realisatie van het basisniveau.

Bijlagen
In de navolgende bijlagen zijn enkele aspecten van de Thermometer nader toegelicht:
1. Onderdelen van het basisniveau
2. Vragen in de Thermometer

Bijlage 1 – Onderdelen van het basisniveau

Voor het vaststellen van de onderdelen van het basisniveau is vooral gekeken naar wat algemeen wordt aangemerkt als noodzakelijke onderdelen van een zorgstructuur, of naar elementen die in onderzoek (en beleid) worden aangemerkt als good practices of voorbeeld aanpakken. In de toelichting wordt – zonder uitputtend te willen zijn - verwezen naar dergelijke good practices, deels ter onderbouwing van het basisniveau, deels ook als handvaten voor verbetering van bestaande praktijken.

Zorg in de school

Zoals eerder gememoreerd is de zorg in de school nauw verbonden met het primaire onderwijsproces. De leerkracht of docent voor de klas heeft als eerste een rol in de begeleiding van leerlingen en het signaleren en opvangen van problemen. In het primair en voortgezet onderwijs wordt wel een onderscheid gemaakt naar verschillende niveaus van zorg, waarbij het eerste (en tweede) niveau grotendeels samenvallen met het primair proces van onderwijs. Veel scholen hanteren tegenwoordig een onderwijsopvatting waarin de bredere ontwikkeling van het kind of de jongere centraal staat. Het gaat daarbij niet alleen om kennisoverdracht, maar ook de persoonlijke ontwikkeling. Leren, zorg en begeleiding liggen in die opvatting dicht tegen elkaar aan. In het basisniveau worden geen uitspraken gedaan over wat goed onderwijs is. In plaats daarvan wordt gekeken naar de structurele aandacht voor leerlingenzorg in de school en de mate waarin (ernstige) problemen gesignaleerd en opgepakt worden.

Interne zorgstructuur

Het is evident dat de zorg in de school gediend is bij een duidelijke, formele inkadering. Dat wil zeggen door het management geformuleerd en ondersteund beleid, interne coördinatie van de zorg (zorgcoördinator), een structuur van leerlingenbegeleiding en voldoende interne deskundigheid om problemen in school op te vangen. Bij dat laatste gaat het vooral om onderwijsproblemen, waarvoor bijvoorbeeld de deskundigheid van een orthopedagoog, remedial teacher of loopbaanadviseur nodig is.

Gekeken wordt met name naar de mate waarin de zorg verankerd en geformaliseerd is in de organisatie (vastgesteld beleid, taakuren en taakomschrijving zorgcoordinator, taakverdeling zorg).

Signalering

Een deel van de problemen die zich op school bij leerlingen manifesteren zijn niet zonder meer in de school oplosbaar. Externe deskundigheid of zelfs verwijzing naar andere onderwijs- of opvangmogelijkheden kunnen noodzakelijk zijn. De cruciale eerste schakel tussen externe mogelijkheden en de school is tijdige en adequate signalering van problemen bij een leerling. Het vermogen van tijdig signalering verwijst naar de deskundigheid bij individuele docenten of teams, maar ook naar het systeem waarmee de leerling gevolgd wordt (op aanwezigheid/verzuim en op leervorderingen).

Zorgteams
Inmiddels zijn zorgteams (bekend onder verschillende namen) in het onderwijs een bekend en gewaardeerd fenomeen. De teams kenmerken zich door een multidisciplinaire samenstelling, deskundigheid van binnen en buiten de school, frequente bijeenkomsten, schoolnabijheid en leerlinggerichtheid. Zorgteams vormen de brug tussen school en instanties buiten school die zich ook bezighouden met de gezondheid en het welzijn van kinderen en jongeren (GGD, jeugdzorg, maatschappelijk werk, onderwijsbegeleidingsdienst, leerplicht/rmc). Zorgteams worden door de overheid steeds vaker aangemerkt als speerpunt van beleid, dat geldt zowel voor het onderwijs, als voor de jeugdzorg. Hoewel de zorgteams, met name in het primair onderwijs en in het vmbo wijdverbreid zijn, bestaan er grote verschillen in de samenstelling van de teams en de spreiding over de scholen.
In de regio Nijmegen is een aanpak ontwikkeld waarin alle scholen voor primair onderwijs en alle locaties voor voortgezet onderwijs, inclusief havo/vwo, een zorgteam hebben. De teams bestaan structureel uit de zorgcoördinator van de school, een medewerker van jeugdzorg, een schoolmaatschappelijk werker, een orthopedagoog (PO), een leerplichtambtenaar (VO) en een schoolarts of –verpleegkundige.

Opvang
Een deel van de kinderen en jongeren kan (tijdelijk) niet worden geholpen in een reguliere onderwijssetting. Zij zijn aangewezen op speciale voorzieningen. Dat kan een vorm van onderwijs zijn (speciaal basisonderwijs, praktijkonderwijs, zorglocatie, REC-scholen), of een soort opvangvoorziening (time-out, dagopvang, basta). Vaak zijn bij dergelijke voorzieningen ook jeugdzorg, justitie (leerplicht, halt, basta) en maatschappelijk werk betrokken.
In het middelbaar beroepsonderwijs gelden de assistentopleidingen als soort alternatief opleidingstraject en bestaan er daarnaast remediërende en schakelvoorzieningen.
Voor een kwalitatieve beoordeling van de voorzieningen in een regio is in de eerste plaats de vraag naar beschikbaarheid en toegankelijkheid aan de orde. Hebben de voorzieningen voldoende capaciteit, zijn ze goed bereikbaar, is de toelating goed geregeld, is het aanbod structureel (bekostiging)?

Zorg rondom de overgangen

Informatieoverdracht
De aansluiting tussen primair en voortgezet onderwijs is al lang onderwerp van samenwerking. Veelal wordt een overdrachtsformulier (dossier) gehanteerd en is waar nodig direct contact tussen scholen.
De overgang van met name vmbo naar mbo staat recent volop in de aandacht. Dat heeft onder meer geleid tot betere informatieoverdracht rondom de overgang. Het meest gebruikte instrument is het portfolio. Daarnaast wordt ook de terugkoppeling van informatie over oud-leerlingen steeds belangrijker gevonden. Het is een uitdrukking van het toegenomen bewustzijn van scholen dat de doorgaande loopbaan van de leerling centraal staat.

Monitoring
Tussen vmbo en mbo gaan veel jongeren 'verloren'. In Utrecht is een aanpak ontwikkeld waarbij alle schoolverlaters van het vmbo, met of zonder diploma, gevolgd

worden op de overgang. Er wordt gecontroleerd of de jongeren met een vervolgopleiding zijn gestart en waar dat niet zo is worden de jongeren benaderd (vanuit leerplicht/rmc). Deze procedure van systematische monitoring rondom de overgang blijkt uitermate effectief. In de regio Dordrecht zijn met een vergelijkbare aanpak eveneens positieve ervaringen opgedaan.
Het past is het idee dat de schoolloopbaan van jonge mensen doorloopt tot minimaal een startkwalificatie om juist de breukvlakken extra aandacht te geven.

Doorlopende lijnen
Beter nog is het om de breukvlakken zo klein mogelijk te maken. Dat gebeurt door de overgangen zo soepel mogelijk te maken. Scholen aan weerzijden van de overgang proberen om aan te sluiten op elkaars programma en werkwijze. In het beroepsonderwijs (beroepskolom) wordt veel geïnvesteerd in doorlopende leerlijnen, programmatische afstemming, pedagogisch-didactische afstemming en zelfs in gezamenlijke opleidingstrajecten.

Zorg rondom de overgang onderwijs-arbeid
Onder invloed van nieuw beleid is er recent een sterk toegenomen aandacht voor de 'achterkant' van het onderwijs. In de bestrijding van het voortijdig schoolverlaten heeft de aandacht tot voor kort vrijwel exclusief gelegen bij de leerplichtigen. De uitval uit het mbo, zonder startkwalificatie, is echter erg hoog. In het vooruitzicht van toenemende jeugdwerkloosheid is men gaan beseffen dat de uitstroom zonder startkwalificatie een nieuw speerpunt moet worden in de aanpak. Het Wadenmodel in Noord-Groningen en Route 23 in Dordrecht zijn voorbeelden van een gerichte aanpak. In samenwerking tussen CWI, sociale dienst, jeugdzorg en onderwijs worden (werkloze) jongeren naar een passend traject geleid.
Zoals bij de hiervoor genoemde punten kan ook hier de vraag gesteld worden of er sprake is van sluitende registratie en signalering (mbo, rmc) en van een structurele aanpak (dekking, continuïteit).

Samenwerking
Samenwerking is geen doel op zich, maar wel een voorwaarde voor een dekkende en doorlopende zorgstructuur. Samenwerking verwijst naar de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, naar afstemming en coördinatie van inspanningen, naar het verbinden van deskundigheid en capaciteiten en naar het bewustzijn van gemeenschappelijke opdrachten en problemen.
Belangrijk punt van aandacht is de vraag naar grensoverschrijdende samenwerking, dat wil zeggen tussen delen van het onderwijsbestel, tussen sectoren, tussen onderwijs en jeugdzorg enz.

Bijlage 2 – Vragen in de Thermometer

De Thermometer Zorgstructuur bestaat uit drie verschillende vragenlijsten voor primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs. De vragenlijsten hebben eenzelfde opzet, maar de vraagstelling heeft per type onderwijs andere accenten. Sommige onderwerpen zijn specifiek voor hetzij primair, voortgezet of middelbaar beroepsonderwijs.

De structuur van de vragen is telkens gelijk:
a. er wordt gevraagd of een bepaald onderdeel van het basisniveau aanwezig is (ja/nee),
b. er wordt gevraagd dat onderdeel te beoordelen (slecht/voldoende/goed),
c. en er wordt gevraagd om specifieke elementen te beoordelen (plus/min),
d. respondenten kunnen zelf eigen elementen (sterke/zwakke punten) toevoegen en beoordelen (plus/min).

Op deze manier levert de vraag een direct antwoord op over de aanwezigheid en kwaliteit van een onderdeel van de zorgstructuur (a. en b.) en is er voldoende mogelijkheid om het antwoord te nuanceren of toe te lichten (c. en d.).

De opzet van de vragenlijst volgt die van het basisniveau (zie bijlage 1).

1. Interne zorgstructuur
   Topics:
   - zorgbeleid
   - zorgcoördinatie
   - leerlingenbegeleiding
   - deskundigheid in de school

2. Signalering
   Topics:
   - signalering in de school
   - leerlingvolgsysteem
   - verzuimbeleid
   - verwijzingsprocedures

3. Zorgteams
   Topics:
   - samenstelling
   - vergaderfrequentie
   - continuïteit

4. Opvang
   Topics:
   - voldoende capaciteit
   - differentiatie aanbod (doelgroepen)
   - bereikbaarheid, toegankelijkheid
   - verwijzing en toelating

5. Informatieoverdracht
   Topics:
   - overdrachtsinstrument/procedure
   - dekking (algemeen gebruik) overdrachtsinstrument
   - terugkoppeling informatie naar vorige school
   - directe contacten tussen scholen

6. Monitoring
   Topics:
   - systematische monitoring op individueel niveau
   - melding door scholen
   - rol leerplicht/rmc in registratie

7. Gemeenschappelijke activiteiten
   Topics:
   - programmatische afstemming
   - pedagogisch-didactische afstemming
   - gezamenlijke opleidingstrajecten
   - doorlopende zorg/begeleidingsactiviteiten

8. Overgang onderwijs-arbeid
   Topics:
   - signalering/melding voortijdig onderwijsverlaters
   - systematische benadering voortijdig onderwijsverlaters
   - samenwerking/afstemming betrokken partijen
   - voorzieningen voor voortijdig onderwijsverlaters

9. Samenwerking
   Topics:
   - samenwerking tussen scholen (per po/vo/mbo)
   - samenwerking binnen onderwijs (tussen po, vo en mbo)
   - samenwerking tussen onderwijs en jeugdzorg
   - samenwerking tussen onderwijs en arbeidsmarktpartijen (cwi, sociale dienst, bedrijven)
   - brede regionale samenwerking.